

УДК 343.8

Ольга Турчина,*здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Харківського національного університету внутрішніх справ*

РОЛЬ ГРОМАДСЬКОГО ВПЛИВУ В ЗАПОБІГАННІ ВЧИНЕННЮ ПОСТПЕНІТЕНЦІАРНИХ РЕЦИДИВІВ

У статті розглянуто місце і роль громадського впливу на постпенітенціарну поведінку засуджених. Вважається, що основним завданням громадського впливу в постпенітенціарній поведінці є запобігання вчиненню рецидивів. Визначено заходи подолання та запобігання рецидиву.

Ключові слова: громадський вплив, постпенітенціарна поведінка, виправлення, ресоціалізація, засуджених, соціальна допомога, рецидив.

Постановка проблеми. Побудова правової, незалежної, демократичної держави, де людина, її життя та здоров'я визнаються найвищими соціальними цінностями, нерозривно пов'язана із забезпеченням високого розвитку і правосуб'єктності громадянського суспільства. Рівновага між громадянським суспільством і державою є найважливішим фактором стабільного демократичного розвитку, а її порушення веде до гіпертрофії владних структур, відчуженості і політичного безсилля народу.

Діяльність громадянського суспільства поширюється на всі сфери функціонування держави, серед яких запобігання та подолання злочинності займає вагомим місце, оскільки прямо впливає на забезпечення добробуту та благополуччя населення.

У цьому контексті особливої уваги заслуговує питання громадського впливу на постпенітенціарну поведінку засуджених.

Основним завданням громадського впливу в постпенітенціарній площині є запобігання вчиненню рецидивів. Ми переконані, що проведення бесід та покращення морального самопочуття засуджених є недостатніми формами захисту від рецидивної поведінки, оскільки насамперед мають бути ліквідовані детермінанти скоєння конкретного злочину, а вже потім проведено індивідуальну роботу по кожному конкретному випадку скоєння злочину.

Характеристика осіб, які звільняються з місць позбавлення волі, та їх подальша ресоціалізація, залежать від таких факторів, як сімейний стан, стаж роботи, рівень освіти, стан здоров'я та кількість судимостей. Найбільш високі показники в роботі спостерігаються у засуджених із строком покарання від 2 до 5 років. Тоді як у разі засудження на строк від 6 до 15 років у більшості ув'язнених немає зацікавленості в праці, спостерігається байдужість. За даними опитування, 85,2 % звільнених не бажають працювати за спеціальністю, набутою в УВП, а під час відбування покарання 46,5 % засуджених не було забезпечено роботою.

Вивчення групи осіб із психічними аномаліями, інвалідів, хворих на туберкульоз показало, що більшість із них після звільнення з місць позбавлення волі не можуть знайти роботу, не

мають житла, не отримують нормальної медичної та психологічної допомоги, а все це згубно впливає на постпенітенціарну поведінку, спонукає до повторного вчинення кримінальних правопорушень.

Зазначені тези свідчать про недостатній рівень наукового і законодавчого вирішення зазначеної проблематики та дають підстави говорити про актуальність подальшого дослідження і вдосконалення обраної тематики.

Питання громадського впливу на постпенітенціарну поведінку досліджували такі вчені, як: Е. М. Балясна, Н. М. Бамбурак, І. Г. Богатирьова, Т. А. Денисова, В. В. Коваль, Н. І. Костюк, В. Логін, С. Ю. Лукашевич, О. В. Суліма, І. М. Тарасюк, Б. Телефонко, О. В. Царькова, С. В. Черкесов, І. С. Яковец та інші.

Метою статті є визначення місця та ролі громадського впливу на постпенітенціарну поведінку засуджених.

Виклад основного матеріалу. Із кримінально-правового визначення рецидиву злочинів випливає таке: 1) наявність скоєння особою двох чи більше самостійних одиничних злочинів; 2) у межах рецидиву всі скоєні особою злочини повинні бути умисними, незалежно від стадії цих злочинів, а також від того, чи була особа злочинця виконавцем або іншим співучасником цих злочинів; 3) злочини, які становлять рецидив, повинні бути віддалені один від одного певним проміжком часу; 4) на момент скоєння нового злочину особа має непогашену чи незняту судимість за попередній злочин [1, с. 284-285].

Відповідно до ст. 34 Кримінального кодексу України, рецидив визначається як скоєння нового умисного злочину особою, яка має судимість за раніше скоєний умисний злочин.

Із точки зору кримінального права принциповим положенням щодо рецидиву злочинів є наявність непогашеної або незнятої судимості. У разі спливу встановлених строків або наявності рішення суду про зняття судимості не можна говорити про рецидив.

Проте кримінологічне поняття рецидиву включає в себе і випадки, коли попередні судимості з особи зняті або погашені, коли мало

місце звільнення особи від кримінальної відповідальності. У злочинах, скоєних з необережності, наявна байдужість до приписів правових норм, нехтування ними, що властиве асоціальному типу особистості [2, с. 520]. Наприклад, І. М. Даньшин до рецидиву відносить усі випадки скоєння особою нового злочину, незважаючи на зміст та характер застосування кримінально-правових заходів за попередній злочин, тобто незалежно від наявності судового рішення [3, с. 77]. Головне – наявність відомостей про факт скоєння злочину в минулому та винесення обвинувального вироку суду.

В. М. Касько у своєму дослідженні доходить висновків, що має місце поняття і криміналістичного рецидиву, відповідно до якого важливими є такі його складники:

– скоєні особою злочини є умисними, що свідчить про усталену тенденцію стосовно стійкості і поглиблення кримінальної спрямованості злочинів;

– на момент скоєння нового злочину особа вже має судимість за раніше скоєний умисний злочин, незалежно від того, чи була вона знята або погашена [4, с. 105].

Як бачимо, криміналістичне і кримінологічне визначення рецидиву є тотожними. У контексті нашого дослідження ми будемо спиратися саме на них, оскільки для нас важливе досягнення такого розвитку громадянського впливу на постпенітенціарну поведінку осіб, щоб після виходу із місць позбавлення свободи потенціал до скоєння злочину був зведений до нуля.

Причини й умови рецидивної злочинності – це комплекс взаємодіючих детермінант, пов'язаних із несприятливим зовнішнім середовищем і особою злочинця, які зумовлюють продовження злочинної діяльності.

Спеціальні причини і умови (детермінанти) рецидивної злочинності можна розподілити на три групи: 1) детермінанти, пов'язані з першою судимістю, першим скоєнням злочину особою; 2) детермінанти, зумовлені процесом відбування покарання, особливо покарання шляхом позбавлення волі; 3) детермінанти, які впливають на постпенітенціарну адаптацію [5, с. 189].

Заходи запобігання рецидиву – це сукупність заходів запобігання скоєнню повторних злочинів особами, які звільнилися з місць позбавлення волі. До цього переліку можуть входити трудове і побутове влаштування, діяльність щодо виявлення причин та умов, що сприяють скоєнню злочинів (співробітників поліції, слідчих, прокурорів, суддів), своєчасне вилучення зброї і знарядь злочину у раніше засуджених тощо [6, с. 54].

Варто зазначити, що заходи запобігання рецидиву будуть ефективними лише тоді, коли комплекс дій буде проведений від індивідуального до загальнодержавного рівня. Останній включає в себе економічний розвиток країни, боротьбу з корупцією, створення нових робочих місць, забезпечення рівня заробітної плати, що відповідає реаліям сьогодення та ін. Іншими словами – загальнодержавне законодавче регулювання, яке чітко й однозначно визначить стратегію розвитку даної сфери життя.

Відразу варто зазначити, що Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» як основний нормативно-правовий акт з питань адаптації звільнених осіб є далеким від ідеального та містить низку недоліків [7].

Так, соціальна адаптація визначалася як комплекс правових, економічних, організаційних, соціально-психологічних та інших заходів, які здійснюються щодо звільнених осіб з метою пристосування до умов соціального середовища, захисту їхніх прав і законних інтересів.

Ми вважаємо, що використання загальноживаних термінів на кшталт «сукупність економічних, організаційних і т. д. заходів» є негативним аспектом нормотворення, оскільки не містить чіткого алгоритму запровадження, реалізації та забезпечення визначеної політики.

Досліджуючи законодавчу базу із даної тематики, Б. Телефанко та В. Логін пишуть, що перша помилка була допущена у безпосередньому визначенні термінологічного ряду. Так, коли соціальну адаптацію визначається як однобічний процес здійснення різних заходів стосовно такої особи з метою її відповідного пристосування, нехтується принципове положення про взаємодію особи із соціальним середовищем з метою пристосування у ньому, відновлення свого суспільного та громадського статусу, обмеженого через засудження та позбавлення волі. Віднесення особистої ролі особи на другий план через підпорядковане, пасивне становище значно знижує її роль та активність щодо бажання виправитися загалом у своєму ставленні до суспільства, його норм, прагненні повернути собі повноцінний статус людини і громадянина, що мало бути прищеплене їй усією виправною системою відбуття покарання [8, с. 191].

На заміну зазначеному нормативно-правовому акту було прийнято Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» [9], але, на жаль, більшість положень нового закону було продубльовано із попереднього. Таким чином, принципові питання громадського впливу на постпенітенціарну поведінку засуджених залишилися невирішеними.

Водночас – і це другий недолік закону – для застосування заходів соціального патронажу особа має звернутися до спостережної комісії або іншого органу, уповноваженого здійснювати такі заходи, тобто просити надати їй сприяння. До того ж таке звертання чомусь обмежене терміном лише у шість місяців. Зазначений порядок не враховує низки моментів, насамперед психологічного, коли особа повинна звертатися до влади, якою вона була покарана, і, як зазначалося, часто несправедливо (принаймні у розумінні особи). Не враховується і вплив мікросередовища, до якого потрапляє особа після звільнення. Як відомо, це середовище, принаймні окремі його елементи – загалом мають криміногенний зміст, перебувають під впливом таких самих раніше засуджених, що не виправилися, не змінили

своєї кримінальної орієнтації. Після звільнення особа нерідко знаходить «розуміння» своїх труднощів серед зазначених елементів та за їх участю влаштовує свою долю шляхом продовження злочинної діяльності. Нарешті, не враховується фактор реального часу, який потрібен звільненому, щоб нормально адаптуватися, отримати житло, працевлаштуватися, нерідко неодноразово, тощо [8, с. 191].

Аналіз правових джерел дає підстави стверджувати, що на законодавчому рівні багато питань участі громадськості в процесі ресоціалізації засуджених не вирішені або розглядаються поверхнево. Ми вважаємо, що це відбувається внаслідок недооцінення уповноваженими особами потенціалу громадських організацій та окремих громадян щодо впливу на попередження рецидивної поведінки та стимулювання розвитку й зміцнення правомірних відносин засудженими. Для осіб, звільнених із місць відбукання покарання, важливим залишається відновлення їхнього правового статусу як повноцінних членів суспільства.

Не можна залишати поза увагою той факт, що психологічно-емоційний стан осіб, які відбували покарання, характеризується певним напруженням та відчуженням щодо органів кримінальної та кримінально-виконавчої системи. Тому легше й продуктивніше, на наш погляд, їм буде отримувати допомогу й поради від громадськості.

Участь громадськості у протидії поступовому рецидиву являє собою рішучі дії щодо схилення осіб до добровільної відмови від продовження злочинної поведінки. В узагальненому вигляді поступовий вплив громадськості на осіб, звільнених із місць позбавлення волі, постає перманентним складником виховного процесу, що охоплює систему заходів, спрямованих:

– на переконання засуджених в об'єктивній необхідності правомірної поведінки на волі та надання їм допомоги в побутовому і трудовому влаштуванні;

– на організацію дієвого контролю за їх поведінкою і застосування в разі потреби адміністративних заходів примусу чи реагування в межах кримінального провадження [10, с. 333-334].

Соціальна допомога має бути спрямована на досягнення позитивних змін у свідомості таких осіб та на діагностування проблем, що виникають на етапі повернення до суспільства осіб, що перебували у місцях позбавлення волі. Зазначена допомога включає в себе такі етапи:

1) діагностування проблеми або пошук відповідей на питання, що можуть виникнути в особи, мають розпочатися із дослідження причин та передумов, які свого часу спонукали людину до скоєння злочину. На цьому етапі треба звернути увагу на характеристику особистості та яскраві прояви її характеру, що можуть тим чи іншим чином створити злочинний прецедент після звільнення;

2) поставлення та вирішення питань, пов'язаних із матеріальною підтримкою особи. Так, для покращення адаптації особи на волі необхідно виявити всі взаємопов'язані проблеми, які є важливими для життя людини (напри-

клад, особа звертається з проблемою відсутності житлової площі, відповідно, постає питання про працевлаштування, щоб людина мала фінансову можливість знімати собі житло);

3) питання щодо визначення мети та сенсу життя на волі, виявлення ціннісних орієнтацій. Із цього приводу О.О. Міненко зазначає, що ціннісні орієнтації – найважливіша складова частина структури особистості. Саме ціннісні орієнтації особистості, її життєві перспективи, плани є проєкцією духовного життя суспільства, формуються під впливом суспільних чинників, зумовлені системою виховання та навчання. Формування цінностей у свідомості особи одночасно формує її життєву позицію, способи самореалізації, цінності регулюють поведінку, виступаючи системою стримування і протипаг [11, с. 210].

4) аналіз можливих засобів та шляхів подолання виниклих проблем. Адже, опиняючись на волі, більшість колишніх засуджених забувають, як піклуватися про себе, у них притупляється відповідальність за своє життя. На цьому етапі має бути перевірена здатність людини застосовувати позитивний та аналізувати негативний досвід свого життя;

5) розроблення шляхів вирішення проблеми. Проте вирішення проблем має відбуватися не лише за сприяння громадськості, а й обов'язково за ініціативи та активності тієї людини, щодо якої плануються певні заходи (чи були самостійні спроби вирішення проблем, чи є власний алгоритм чи план дії подолання складної ситуації);

6) розроблення алгоритму дій, необхідних для позитивного вирішення питання. На даному етапі важлива професійна допомога, поради, сприяння незалежних осіб щодо пошуку та обрання найбільш оптимальних стратегій;

7) реалізація шляхів вирішення проблеми. Тут провідне місце займає мотивація, яка спонукає суб'єкта вчинення правопорушення відмовитися від протиправних дій і йти шляхом виправлення, не допустити рецидиву.

Після звільнення особи з місця позбавлення волі, за її бажанням та ініціативою, громадські, благодійні, релігійні тощо організації можуть надати певну допомогу. Це може бути юридична допомога, професійне представництво або сприяння та допомога у підготовці до самопредставництва.

До числа основних заходів громадського впливу, спрямованих на протидію поступового рецидиву, можна віднести такі:

– проведення профілактичних бесід з особами, звільненими з місць позбавлення волі, їхніми родичами, а також особами, які можуть здійснювати вплив на засуджених і користуються повагою та авторитетом;

– вжиття заходів щодо запобігання порушенням громадського порядку та скоєнню нових злочинів з боку осіб, звільнених із місць позбавлення волі;

– надання особам, звільненим із місць позбавлення волі, різних видів соціальної, психолого-педагогічної, психотерапевтичної, медичної та правової допомоги;

– сприяння соціальній адаптації осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання [10, с. 335].

Теоретичні та практичні надбання з питань реалізації громадського впливу характеризуються великим обсягом напрацювань. Учені-правники, методичні працівники, громадські активісти продовжують розвивати цю сферу, проте на їхньому шляху постає величезна проблема – система органів та установ зі своєю заангажованістю та корупційною складовою. Подолання цих явищ має починатися з якісного нормативного-правового загальнодержавного рівня, переходячи до областей та міст.

Висновки

Сучасний громадський вплив у запобіганні вчиненню постпенітенціарних рецидивів має відбуватися в три етапи: одразу після вчинення кримінального правопорушення – один із найскладніших етапів налагодження комунікації; після набрання обвинувальним вироком суду законної сили – відбування покарання як найдовший процес взаємодії; після закінчення строку відбування покарання – завершальний етап закріплення та практичної реалізації напрацьованого досвіду.

Таким чином, ми маємо можливість говорити про те, що постпенітенціарний вплив недоцільно розглядати у вузькому значенні (лише після відбування покарання). Це складний багатогранний процес, який має відбуватися комплексно, системно, від першого діалогу зі слідчим до повної адаптації у суспільстві.

Громадський вплив на постпенітенціарну поведінку особи, на нашу думку, має чи не найбільше значення у виправленні та ресоціалізації засуджених. Проте розглядати такий вплив ми пропонуємо в комплексі з пенітенціарним періодом, адже саме в зазначений період змінюється свідомість та ціннісні орієнтири людини за умови її щирого бажання та продуктивної й правильної роботи представників громадськості.

В статье рассмотрены место и роль общественного влияния на постпенитенциарное поведение осужденных. Считается, что основной задачей общественного воздействия на постпенитенциарное поведение является предотвращение совершения рецидивов. Определены меры преодоления и предотвращения рецидива.

Ключевые слова: общественное влияние, постпенитенциарное поведение, исправление, ресоциализация, осужденный, социальная помощь, рецидив.

The article examines the place and role of social influence on the behavior of post-penitentiary inmates. It is considered that the main task in the post-penitentiary social influence behavior is to prevent the occurrence of relapses. The measures to overcome and prevent relapse.

Key words: social impact, post-penitentiary behavior correction, resocialization, convict, social services, relapse.

Список використаних джерел:

1. Кримінальне право України: Загальна частина / за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Гютюгіна. – Харків: Право, 2015. – 528 с.
2. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика / А.П. Закалюк. – Київ: Ін Юре, 2007. – Кн. 2. – 424 с.
3. Даньшин И.М. Общетеоретические проблемы криминологии : монография / И.М. Даньшин. – Харьков: Прапор, 2005. – 224 с.
4. Касько В.М. Криміналістичний аспект поняття рецидиву / В.М. Касько // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – № 1. – С. 105–106.
5. Голіна В.В. Рецидивна злочинність в Україні: причини та попередження / В.В. Голіна // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 1. – С. 189–196.
6. Денисов С. Запобігання молодіжній злочинності в Україні / С. Денисов // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 4. – С. 49–57.
7. Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 10.07.2003 № 1104-IV (Втрата чинності: 14.04.2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/qVdCu4>.
8. Телефанко Б., Логін В. Вплив соціальної адаптації осіб, звільнених від відбування покарання, на рівень рецидивної злочинності в Україні / Б. Телефанко, В. Логін // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2010. – Вип. 5. – С. 190–194.
9. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17.03.2011 № 3160-VI. (Дата оновлення: 09.12.2015). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/xnYOsE>
10. Лукашевич С.Ю. Участь громадськості у протидії постпенітенціарному рецидиву злочинів / С.Ю. Лукашевич // Форум права. – 2014. – № 1. – С. 333–337.
11. Міненко О.О. Професійне становлення практичного психолога як система парадигмальних змін / О.О. Міненко // Вісник Харківського Національного Університету. – 2002. – № 550. – С. 209–211. – Серія «Психологія».